

UNIVERZITNÍ NOVINY

ROČNÍK 7

9/2000

ISSN 1211-6866

30. září 2000

List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana

VĚDA A VÝUKA

Zajímavá cesta do života pozoruhodné moravské ženy: Marie Walburga hraběnka z Truchsess-Waldburg-Zeilu

Kulturní a informační centrum města Brna, Katedra antropologie Přírodovědecké fakulty MU v Brně ve spolupráci s Okresním vlastivědným muzeem v Novém Jičíně a s obcí Kunín připravili společně mimořádné a pro posluchače v mnohém objevené přednáškové odpoledne.

Konalo se ve Freskovém sále na Staré radnici v Brně 17. května 2000. Bylo to důstojné uctění památky na vzácnou ženu, žijící v letech 1762 až 1828. Jmenovala se Marie Walburga hraběnka z Truchsess-Waldburg-Zeilu. Desítky Brňanů, hosté z Nového Jičína i zástupci obce

Kunín, vyslechli základní přednášku, kterou přednesl antropolog *doc. MUDr.*

Vladimír Novotný, CSc., vedoucí výzkumného projektu „Antropologicko-lékařský průzkum kostrových pozůstatků a archeologický průzkum hrobky Marie Walburgy hraběnky z Truchsess-Waldburg-Zeilu“.

Do historického kontextu i dobové atmosféry doznívajícího osvícenství na Moravě a v Brně, tedy do doby, v níž hraběnka žila, uvedl přítomné přednáškou *prof. PhDr. Jiří Kroupa, CSc.*, z Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Se zajímavým přehledem života i odkazu hraběnky Marie Walburgy vystoupil *PhDr. Jaroslav Zezulčík* z Okresního vlastivědného muzea v Novém Jičíně.

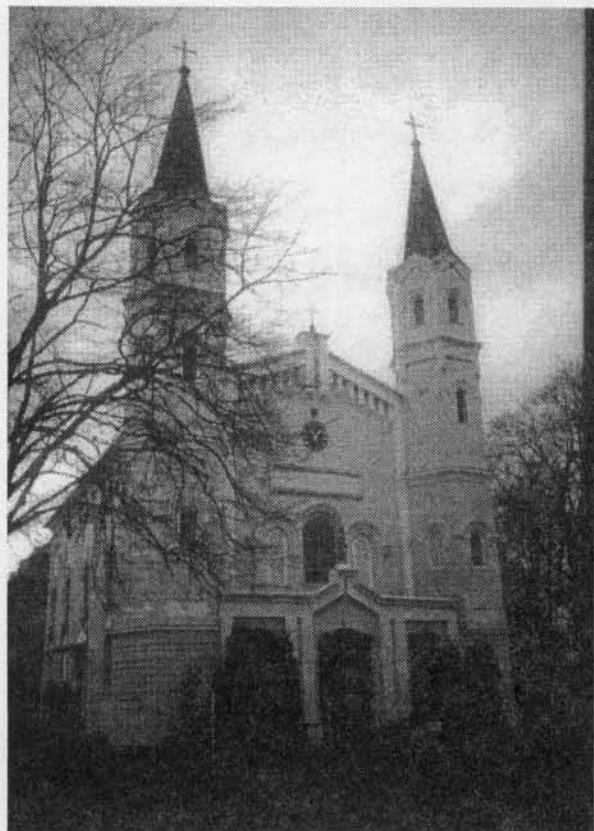
Většinu života strávila Marie Walburga v Kuníně, v lokalitě, z historie známé pod jménem Kunewald (okres Nový Jičín). Jak se během přednášek ukázalo, něco výjimečného ulpělo v kulturním dědictví tohoto kraje z obrozené doby a z jejího doznívání. Byla to především touha po vzdělávání, nikoliv jen triviálním a nikoliv pouze pro majetné. Našla konkrétní podobu ve vzdělávacím programu hraběnky Marie Walburgy v ústavu nazvaném Filantropinum. Jeho výchovným cílem bylo prohlubovat lásku k lidem a šířit vzdělanost

v duchu idejí francouzského osvícenství, jak je v pedagogické oblasti chápal a po Evropě rozšířil J. J. Rousseau. Výchovné snahy našly odezvu i v Německu na konci 18. a na začátku 19. století, odkud se šířily i na naše území. Filantropie tu však neměla příliš širokou základnu, lidumilnost a dobročinnost prosazovali, můžeme říci *osvícení* dobrodinci – jednotlivci, přesvědčení o tom, že se tak dá řešit chudoba, vnímaná jako lidské ponížení.

Na zámku v Kuníně se hraběnka rozená Walburga z Harrach Hohenemsu, provdaná za hraběte Klementa Aloise z Truchsess-Waldburg-Zeilu, usadila roku 1781. Udržovala úzké styky s brněnskou zednářskou lóží a tajnými ilumináty, patřila ke vzdělaným ženám, což bylo v té době výjimkou, a o vzdělání měla mimořádný zájem po celý život. Proto navazovala osobní kontakty s tehdejší západoevropskou intelektuální elitou. Svými mimořádnými aktivitami prosazovanými právě v kunínském Filantropinu, které založila a financovala, se zasloužila o rozvoj vědy na Moravě a ve Slezsku.

Zvláštní význam v jejím působení mělo Brno. V Brně se totiž roku 1762 narodila a během života sem zajížděla. Do chudého a národnostně smíšeného Kravařska se dostala na začátku strastiplného – a vzhledem k úmrtí dětí – i bolestiplného, krátkého manželského života, odhodlaná obětovat se svému ideálu.

Není bez zajímavosti, že k životu a odkazu jejího záslužného díla, které bohužel více než na století upadlo v zapomnění, se dostali pracovníci Okresního vlastivědného muzea v Novém Jičíně v souvislosti s oslavami 200. výročí narození *Františka Palackého*. Právě on prožil svá dvě školní léta (1807–1809) ve vzdělávacím ústavu Marie Walburgy, touto svou učitelkou byl veden k lidumilnosti, k náboženské a národnostní toleranci, kterou Walburga pěstovala s ženskou citlivostí a taktem. Proto úsilí novojičínského muzea směřovalo k poznání všeho, co s Walburgou souviselo.

Kunínský farní kostel Pozdvížení svatého Kříže (po rekonstrukci – 1998). Foto: Vladimír Novotný.

Kunínský zámek (před rekonstrukcí – 1998); zde sídlilo „Filantropium“ hraběnky Marie Walburgy. Foto: Vladimír Novotný.

K nejzajímavější části shromažďování materiálů k rekonstrukci jejího života patřil výzkum hrobky, v níž byla pravděpodobně hraběnka uložena k věčnému odpočinku. Hlavním iniciátorem dlouhotrvající identifikace kostrových pozůstatků byl *PhDr. Jaroslav Zezulčík* z Muzea v Novém Jičíně, životopisec a znalec všeho, co s Marií Walburgou, hraběnkou z Truchsess-Waldburg-Zeilu, souviselo.

O spolupráci byla požádána Katedra antropologie Přírodovědecké fakulty MU, která se úkolu zhostila s úspěchem. Tým vedený *doc. MUDr. Vladimírem Novotným, CSc.*, vydatně pomáhal při vyhledávání kosterních pozůstatků v hrobce překryté další z pozdější doby, provedl antropologický průzkum nalezených ostatků (ve spolupráci s Lékařskou fakultou MU), zorganizoval pomoc Kriminologického ústavu v Praze, který moderní počítačovou technikou provedl projekci lebky do dobových podobizen.

Neznámý mistr, *Marie Walburga hraběnka z Truchsess-Waldburg-Zeilu*, kolem roku 1780, olej na plátně, 189,5x104 cm, uloženo: Obrazová galerie rodu Hohenemšů v Poličce. Foto: Archiv Vladimíra Novotného.

Při slavnostní příležitosti na brněnské Staré radnici, o níž právě informujeme, byla také instalována výstava z antropologicko-lékařského průzkumu kostrových pozůstatků a archeologického průzkumu hrobky. A ještě jednu zajímavost hosté zhlédli, ve Freskovém sále byly v rakvi se skleněným víkem pietně uloženy všechny nalezené kosterní pozůstatky hraběnky Marie Walburgy, které byly následující sobotu (27. 5. 2000) obřadně uloženy zpět na kunínský hřbitov. Čestnou stráž tu stáli čtyři muži v dobových harrachovských uniformách.

Jedna událost střídá druhou, jedna druhou také oživuje. Palackého výročí nakonec přispělo k tomu, že si odborná i laická veřejnost znovu potvrdila duchovní hodnoty prosazované v *jazykově smíšeném* prostředí, jimiž byly myšlenky osvícenského humanismu a filantropismu. Přesvědčení o síle vzdělání přivedly Marii Walburgu šířit vzdělanost (mimo jiné přírodopis a znalost cizích jazyků) na jejím dědičném kunínském panství.

A v severomoravském kraji pak delší dobu přežívalo přesvědčení, že dobrý pán může udělat pro své poddané, pro zmírnění jejich materiální (následně i duchovní) bídy mnoho užitečného. Když Walburga byla uložena do rodinné hrobky, bylo jednomu výjimečnému

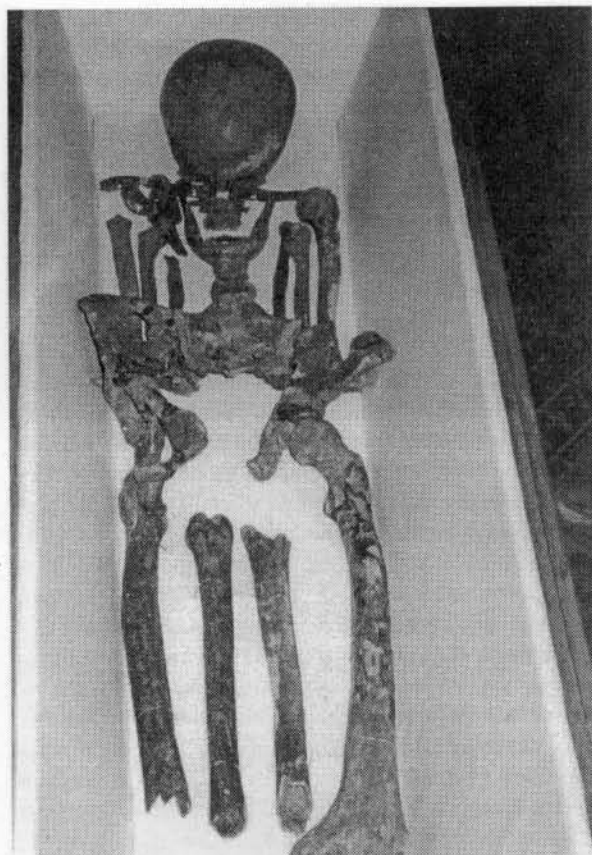
Uctění památky Marie Walburgy hraběnky z Truchsess-Waldburg-Zeilu (1762 Brno – 1828 Kunín) ve Freskovém sále na Staré radnici v Brně dne 17. května 2000. Foto: Vladimír Novotný.

děvčátku v Ratibořicích osm let, ale vzhledem k nejasnému datu narození možná i více. Snad právě mezi hrou na klavír, jízdou na koni či ručními pracemi listovala *Barunka Panklová* na chvalkovickém zámku knihami ze zámecké knihovny, vsávala duch svého kraje a přemýšlela, jak mu pomoci. V díle, které ušlechtilá česká žena Božena Němcová zanechala české kultuře, se objevují tyto snahy často a nejen v povídce *V zámku a v podzámčí*, která mi vytanula na mysl, když jsem přemýšlela o hraběnce Marii Walburze, ušlechtilé moravské ženě, žijící o generaci dříve, která – ač šlechtična – myslela i na nemajetné.

Snad bude užitečné vybrat několik zajímavých informací o Marii Walburze, významné ženě moravského osvícenství, která „žila, jak ze všeho vysvítá, v ideálním světě a chtěla lidi mít takové, jací by měli být, jaké je nacházela ve své četbě líčené v románech, ne jací ve skutečnosti jsou“ (Josef Bergmann). Pocházejí z rozsáhlejšího textu, který mi k tomuto účelu zapůjčil *dr. Jaroslav Zezulčík*.

Na sklonku října 1762 se v rodině plukovníka Haracha narodila v Brně Marii Rebece dcera pojmenovaná po babě Marie Walburga Kajetána. Brzy nato přijala v kostele sv. Jakuba křest, kmotrou jí byla císařská panovnice Marie Terezie. V dětství pobývala Walburga na zámcích v Bystrém a v Kuníně, zimu prožívala v Brně a ve Vídni. Milovala knihy, vzdělání a přírodu i noční projíždky na koni. Byla půvabná, moudrá a zvdává a toužila po dobrodružství. V sedmnácti letech (září 1779) se z lásky provdala za hraběte Klementa Aloise z Truchsess-Waldburg-Zeilu, který byl kadetem v otcově pluku. Odjeli pak k rodičům do Milána, otec se totiž stal vojenským velitelem Lombardie. Tam se jim v listopadu 1780 narodil syn Xaver Karel Wunibald. Po otcově smrti (1781) se stala mladá hraběnka dědičkou kunínského panství, kam trvale přesídlila. V lednu 1782 jí zde její prvorozený syn zemřel. V březnu však porodila dceru Marii Charlottu a v únoru příštího roku Marii Amálii. Týden poté starší z dcer zemřela. V září 1785 přivedla na svět dalšího syna Františka Karla Wunibalda, ale 31. prosince jí zemřela již třetí dcerka. Prožila pak těžký duševní otřes a hlubokou depresi, z níž se jen obtížně vzpamatovávala, dlouho myslela na sebevraždu. Situace bohužel využíval ve svůj prospěch manžel, který jí málem připravil o majetek s odkazem na její nemoc.

Není divu, že úmrtí dětí a tahanice o panství přispěly k rozchodu manželů, kteří trvale už žili v odloučení

HIC IACET WALBURGA COMITISSA DE WALDBURG-ZEIL.
Foto: Vladimír Novotný.

(rozvod nebyl možný). Roku 1788 odjel hrabě do rodného Porýní a odvezl s sebou i svého jediného třiletého syna. Marii Walburze v osobní i rodinné krizi pomáhala četba, kontakty se zednářskou lóží. Mezi jejími knihami se našla i kniha podepsaná hofmistrem a alchymistou, švýcarským abbé du Fourem, který byl vychovatelem syna hraběnky Marie Kristýny Dietrichsteinové (1738–1788), možná zcela první osvícenské a emancipované ženy u nás.

Objevování mravného člověka, nových hodnot, mezi nimiž *štěstí* je tou nejvyšší, posedlo i hraběnku Walburgu. Osvícenství napovídalo, že lidského štěstí lze dosáhnout výchovou a vzděláním sebe i jiných, čemuž dosavadní patriarchální koncepce rodiny a školy překáží. Takovouto podobu filantropismu si Walburga osvojila a v jeho duchu budovala kunínské Filantropinum. Měla tehdy k dispozici množství spisů, které se k nám dostávaly z Německa. Ostatně nová výchovná pravidla znala už v době, kdy se stala matkou, uplatňovala je ve výchově svých dětí, což vedlo k pozdějším roztržkám, děti umíraly a manžel vyčítal ...

Prof. Jiří Kroupa napsal, že hraběčiným rádcem a pomocníkem v zakládání a vedení ústavu byl katolický duchovní, člen brněnské zednářské lóže Zu wahren vereinigten Freunden a iluminát Bernard Seybold zpočátku společně s nejvýznamnější osobností osvícenského života v Brně Viktorem Heinrichem Rieckem (1759–1830). Je zajímavé, že právě v brněnské lóži byly velmi silné myšlenky světového výchovného plánu, pro něž byli získáváni někteří aristokraté. Právě protestantský pastor Riecke vnesl do kunínského ústavu duch tolerance.

Dr. Jaroslav Zedulčík připomíná i vliv brněnské Čtenářské společnosti, do níž se uchylovali („schovávali“) pronásledovaní ilumináti, kteří jejím prostřednictvím šířili vzácné knihy, a tak přispívali k moravské vzdělanosti. Právě členkou této společnosti byla hraběnka Truchsess-Zeilová. Její knihovna v tomto směru mnohé dokládá a prozrazuje.

Hraběnka postavila v Kuníně na vlastní náklady školu (1788) a dohlížela rovněž na zakládání vesnických škol na svém panství. Doprovázena svým důvěrníkem a bývalým iluminátem Bernardem Seyboldem (1792) navštívila významné muže a filantropina v Německu, Švýcarsku, například Christiana Gotthilfa Salzmana, Johanna Heinricha Pestalozziho – jehož bezmezně obdivovala. Po návratu z cest vzala na svůj zámek několik chlapců a dívek, které vzdělávala na učitele a učitelky a zamýšlela je zaopatřit. Ti však, vyučení a vzděláni, hledali uplatnění lepší než učitelské.

Hraběnka pak po vzoru filantropina Salzmannova založila Institut, který přetrvával několik let. V kunínské knihovně se shromažďovala díla evropské vzdělané elity – Bahrda, Resewitz, Spalding, Basedow, GutsMuths, Campe, Salzmann, podle jehož *Allgemeine Schulrevision* (1785, šestnáctidílná encyklopedie) se v Kuníně učilo. Od roku 1793 pomáhal hraběnce Johann Edmund Schreiber (1769–1850), zámecký kaplan a správce ústavu, který do 1. čísla tisku *Patriotisches Tageblatt* napsal článek o Industriální škole v Kuníně na Moravě.

Antropologicko-lékařský průzkum kostrových pozůstatků Marie Walburgy hraběnky z Truchsess-Waldburg-Zeilu

Antropologický průzkum kostrových pozůstatků historických osobností i archeologie nálezových okolností přitahuje zájem nejen odborné, ale i laické veřejnosti a bývá i vděčným mediálním tématem. Tato atraktivita je dána mimo jiné i tím, že se zde přirozeně pojí biologická, respektive fyzická antropologie s antropologií sociální a kulturní v konfrontaci s historickými údaji. Stejně jako historie je v tomto případě i antropolo-

VLADIMÍR NOVOTNÝ

gie vědou retrospektivní, která na základě dochovaných stop, například

kostrových pozůstatků, výbavy pohřbu a všech nálezových okolností, se pokouší rekonstruovat skutečnost již neexistující. Zkoumání fyzických vlastností osobností minulosti soudobými vědeckými metodami ve srovnání s písemnými prameny nebo zobrazeními, nebo pod zorným úhlem peripetii dějin, přisuzuje antropologicko-lékařskému průzkumu pozůstatků významných historických osobností širší společenský význam a v některých případech se z dotyčné kauzy stává i jisté politikum.

To vše do určité míry platí i o antropologicko-lékařském průzkumu pozůstatků a archeologickém průzkumu hrobky Marie Walburgy hraběnky z Truchsess-Waldburg-Zeilu, rozené Hohenems-Harrachové. Hraběnka Marie Walburga (1762–1828) patřila ve své době pozdního osvícenství k celebritám tehdejší vzdělané Evropy. Na Moravu a do Slezska vnesla vznešené ideály filantropie, známé to „alchymie štěstí“. Brněnská rodačka (kmotrou samotná císařovna Marie Terezie), sym-

(Časopis patřil nově založené soukromé vědecké společnosti, která se vytvořila po zákazu činnosti iluminátů.) V roce 1800 zde ještě uveřejnil článek o očkování dětí proti neštovicím v Suchdole, s nímž se údajně začala z popudu hraběnky.

Bohužel činnost Filantropina pomalu končí, kunínský ústav patřil k doznívání filantropického hnutí u nás. Jeho zajímavá filozofická a pedagogická knihovna, mineralogická sbírka v kunínském zámku, mimořádný zájem o gymnastiku, plavání a otužování svědčí o zcela novém vnímání světa a člověka v něm.

Osobní život hraběnky byl poznamenán dalšími ztrátami a zklamáními. Zemřelo jí poslední dítě (1803), matka (1806) a v témže roce – následkem bitvy u Slavkova – rozšířila se v kraji epidemie. Hraběnka zařizovala lékařskou péči ...

Slavkov ukončil vlastně epochu pozdního osvícenství, po něm nastala silná protiosvícenská reakce. Na kunínskou hraběnku pak dopadalo jedno udání za druhým, nepomohla ani inspekce u výborných zkoušek v její vesnické škole, ani ušlechtilá výchova dívek k pracovitosti, skromnosti, počestnosti, ani to, že platila za děti školné, opatrovala jim knihy a pomůcky, že je odměňovala za dobré studium. Ústav se vymykal dohledu státu a byl tak podezřelý ... Moravské gubernium roku 1814 školu zrušilo. Hraběnka ztratila smysl života, žila v ústraní, radostí valem ubývalo... Zemřela v květnu 1828.

patizantka svobodných zednářů a tajných iluminátů, svými interpersonálními vztahy s tehdejší elitou zasáhla i do etablování moderní vědy na Moravě, zejména v Brně. Pro nás přírodovědce je například zajímavé, že dokonce i po její smrti, poslední „Schulmeister“, ředitel Filantropina v Kuníně (Kunewald), proslulé hraběčiny zámecké školy budované na osvícenských principech, páter Schreiber, v nedalekých Hynčicích (Heitzendorf) dal základy přírodovědného vzdělání a filantropickou výchovu malému Johánkovi Mendelovi, budoucímu zakladateli genetiky.

Epizodou v hraběčince pedagogické činnosti byl i dvouletý pobyt devítiletého chlapce v jejím vzdělávacím ústavu, malého Františka Palackého, z nedalekých Hodslavic, který zde nabytí vychování a vzdělání, nejen v němčině, ale například i v antropologii a tělovědě. Z jazykově a později národnostně smíšeného kraje, chudého Kravařska (Kuhländchen), vzešel pozdější historik a politik, který tak významně ovlivnil formování moderního českého národa, a který byl zásluhou jeho hraběcí učitelky vychováván k lidumilnosti v duchu náboženské a národnostní tolerance. V rámci oslav dvoustletého výročí narození Františka Palackého, jež se stalo světovým kulturním výročím UNESCO, Okresní vlastivědné muzeum v Novém Jičíně uspořádalo v rámci těchto oslav řadu akcí a připravilo i reprezentativní výstavu o osobě Marie Walburgy hraběnky z Truchsess-Waldburg-Zeilu a kunínském vzdělávacím ústavu, kde Palacký zahájil své vzdělávání. V souvislosti s rekonstrukcí místa posledního odpočinku hraběnky